A muzikalitás ereje Tolkien mitológiájában

Írta: Kun Péter

A tolkieni mitológiában a zene nagyon komoly szerepet játszik: nemcsak a közvetlen hatással bíró varázsdalok formájában, de a mitológia népeinek életét is meghatározta a zeneiség, történetük alakulásában fontos, gyakran döntő szerepe volt a különböző hangszereknek, énekeknek. A muzikalitásnak ezt a mindennapi jelentőségét, Középföld népeinek zenéhez való viszonyát dolgozza fel ez az egyetemi Tolkien-kurzus keretében készült dolgozat.

Tündék

Tolkien világában minden nép számára kiemelt jelentőséggel bír a zene és annak szeretete, sokkalta fontosabb, mint bármilyen más művészeti forma. Mégis, a tündék élete, egész lényük olyannyira összefonódott a muzsikával, ahogy arra egyetlen más népnél sem találunk példát. A legjobban talán Bilbó fogalmazta meg ezt Elrond házában: *„Nem mintha a hobbitok valaha is tünde módon éreznének rá a muzsikára, énekszóra és mesékre. Nekik ez mintha az ételük-italuk lenne, sőt még annál is több."*

Oromë is a zene segítségével lelt rá Ilúvatar első Gyermekeire: ez a nép már születése pillanatában dallal köszöntötte a csillagokat, a vala ezt hallotta meg, és így ismert rájuk. Hitük szerint a vanyákat Manwë ajándékozta meg a dallal és a verssel, *„mert a vers Manwë öröme, s a szavak zenéje az ő muzsikája"*. Az Elsőszülöttek quendeknek nevezték magukat, szóval szólóknak, mert *„addig nem találkoztak egyetlen más eleven lénnyel sem, amely beszélt vagy énekelt"*. Eszerint a tündék a beszéd mellett az éneket tartják az értelem, a lélek kifejeződésének, ami önmagában rengeteget elárul a zenével való szoros kapcsolatukról.

A kultúra továbbfejlődésében is múlhatatlan szerepe volt a muzsikának. A tündék történelme szerint a noldák találták fel az írást, közülük is a tirioni Rúmil, *„aki elsőként alkotott jeleket a beszéd meg a dal lejegyzésére"*. Rúmil mester – és feltételezhetően a többi nolda is – fontosnak tartotta a dalaik feljegyzését. Sajnos arról nem szólnak források, hogy csak a szövegeket őrizték meg, vagy a dallamot is sikerült maradandóvá tenni, jelekként leírni.

A tündék értékrendjében is visszaköszön a zene fontossága. Mondáikban egy-egy személy magasztalásakor szinte elmaradhatatlanul szerepel az illető zenei tudása mint legnagyobb érdem. Melianról így szól a rege: *„nem volt nála sem szépségesebb, sem bölcsebb, sem járatosabb a dalban meg a varázslásban"*. Fëanor fiainak felsorolásakor minden fiúhoz társít a tünde-emlékezet egy-egy kivételes tulajdonságot, így az ügyeskezű Curufin és a szálas Maedhros mellett egyenrangúnak tekintik érdemben a dalos Maglort, *„akinek hangja messze szállt földek és tengerek fölött"*. Ugyanekkora szerepe van az éneknek akkor is, mikor egy egész népet hasonlítanak össze egy másikkal: *„a noldák testi és szellemi ereje mindig nagyobb volt, kiválóbb harcosok és bölcsek voltak, [...] ám a sindáknak volt szebb a hangja, és járatosabbak voltak a muzsikában"*. Ossiriand tündéinek vidékét egyenesen Lindonnak, a zene országának nevezték. Gandalf így búcsúzott a Bakacsinerdő Tündekirályától, mikor Bilbóval hazafelé tartottak a nagy kaland után: *„Ég veled, ó, Tündekirály! Dal járja be a zöld erdőt, míg ifjú a világ! S dalos legyen a néped is!"*

A különösen kiváló énekmondók nevét is megőrzik a tünde regék. Lúthien csodás éneke a legkiemelkedőbb, énekével a világ sorsát is meghatározta. Fennmaradt mellette Daeron neve is, aki lanton kísérte Lúthient, őt a legnagyobb zenészként tartják számon. Őt követi Maglor, aki – miután a szilmarilt a tengerbe dobta – *„mindig a víz partján bolyongott, és szomorúan dalolt a hullámok mellett"*.

Hogy pontosan milyen műfajú alkotások is születtek a tünde énekmondók ajkain, nem tudjuk, ugyanakkor a Középföldéről ismert dalaik legtöbbje elégikus, az elmúlást és a tenger utáni vágyakozást versbe foglaló ének. Aragorn szólt egyszer az ilyen alkotásokról Tinúviel regéje kapcsán, amely *„szomorú, mint a középföldi regék általában"* – elmondása szerint ann-thennathnak nevezik őket.

Galadriel dalában is megtalálható népe örökös bánata, szívük kétfelé húzása szülőhelyük és Valinor között. A dalt egymagában adta elő, mikor a Szövetséget búcsúztatta, hárfán kísérve önmagát. Gyakori volt ez a „hangszerelés" a dalnokok között, ez volt a leggyakoribb kísérőhangszer.

Ugyanakkor a tündéknek számtalan vidám dala is keletkezett az idők során, s különösen jók voltak énekek rögtönzésében is. Egyik jó példa erre, mikor Bilbó, Gandalf és a törpök Völgyzugoly felé tartottak, és dalolva kacagó tündékbe botlottak – a leírt szöveg magában is kellően hatásosan mutatja be a könnyed hangulatú, csúfolódó ének világát, ami így, zene nélkül is nagyon ritmusos, nem nehéz valami csintalan dallamot elképzelni hozzá.

A tündék költöttek énekeket más népekről is, többek között az entekről, akikkel szoros barátságban voltak az erdő szeretete és a nyugatra vágyakozás, megpihenni vágyás közös gyötrelme miatt.

Azt, hogy Ilúvatar első Gyermekei mennyire tökélyre vitték a zene művészetét a többi néphez képest, legjobban az az érzés írja le, ami Frodóra tört rá, mikor hallotta Arwen énekét Elberethről: *„Állt, mint akit megbűvöltek, a tündeének varázsos szótagjai, amelyekben a szó és dallam egybeolvadt, csak hullottak-hullottak körülötte, mint megannyi tiszta drágakő."*

Kép: Szél Viktória [Filibert-rend]

Törpök

Ahogyan a tündék, a törpök számára is nélkülözhetetlen a zene, az énekszó, bár énekük alapvetően más hangulatú, meglátszik benne a tündékétől különböző gondolkodásmód is. Nagyon sokat lehet megtudni a törpök zenéjéről Bilbó elbeszéléseiből, mivel ő hosszú időn át útitársuk volt, és kedvelték, ellentétben a legtöbb tündével, akiknek írásai igen keveset említenek a törpök szokásairól. Zsáklakban, első zenéjük alkalmával nemcsak zenei világukról, de hangszereikről is beszámol. A törpök a hosszú út ellenére magukkal vitték hangszereiket, tehát a zene kiemelt fontosságú az életükben. Húros és fúvós hangszerekről tesz Bilbó említést, hegedűk, flóták, brácsák, Thorin aranyhárfája és egy dob is tartozott útitársai hangszerei közé. Smaug kincsei között volt nem egy varázshárfa is, amit a törpök alkottak, és soha nem hangolódtak el. Ezek azt bizonyítják, hogy már a harmadkor végén a hangszerek olyan fejlettségi szinten álltak, hogy az Emberek Kora gyakorlatilag változtatás nélkül vette át őket. Nem tudni, kik találták fel ezeket, de mivel a tündék teremtéstörténetében is szerepelnek, feltehetően először a tündék használták, tőlük tanulta meg elkészítésüket és használatukat a többi nép. A törpök éneküket mély torokhangon adták elő, szemben a tündék csengő dalaival. Dalaik nyugatra vágyakozás, Tenger helyett mély tárnákról szóltak, mesés kincsekről.

Dalaikban őrizték a Magányos Hegy elfoglalását és tervezett bosszújukat is Smaug ellen, ez a dal újra meg újra elénekelve bátorította őket tervük megvalósításában. Útjuk során is szinte folyamatosan énekeltek, külön említést érdemelt, mikor a Ködhegységen való átkeléskor a *„törpök nem is mertek túl hangosan énekelni vagy beszélni"*, tehát még ilyen erőpróbákon sem szakították meg dalaikat.

Thorin halálakor a következőket mondta: *„Derűsebb lenne a világ, ha közülünk többen tartanák többre az evést, a jókedvet és a dalt, mint az arany halmait."* Ebből kiderül egyrészt, hogy a jókedv és dal összefonódott a törpök gondolkodásában is, másrészt többre tartják azt, mikor velük született vágyakozásuk a kincsek után nem homályosítja el látásukat.

A tündék régi regéi egy helyen elismerően szólnak a törpök tetteiről, és ezen a ponton is szerepet kapott a zenéjük, énekük. Az ötödik csata során a belegosti naugrik múlhatatlan érdemeket szereztek Glaurung elpusztításakor, mikor vezérük, Azaghâl életét vesztette a harcban. A következő részlet maradt fenn erről: *„Akkor a törpök fölemelték Azaghâl testét, s elvitték; lassú léptekkel haladtak, s mély hangon siratót énekeltek, mintha csak a maguk országában rendeznék a temetési ceremóniát, s többé nem törődtek ellenségeikkel; és senki nem merte megállítani őket."*

Entek

Bár ezek a fa-pásztorok nem kaptak sok szerepet a régi korok történelmében, annyi kiderül róluk, hogy nekik is jelentős a zenei kultúrájuk. Szilszakáll énekelt Trufának és Pippinnek, illetve inkább csak fültanúi voltak dalának, amely hangulatában a tünde-énekekhez volt hasonlatos, benne az elmúlt időket és az elvesztett ent-asszonyokat siratta. Később énekelt egy tünde-éneket is, amelyben egy ent és egy entasszony felelget egymásnak. Az énekek nyugori nyelven szóltak – entül nagyon hosszúak lettek volna. *„De mi betéve tudjuk, és el-eldúdoljuk, újra meg újra"* – mondja Fangorn a tünde-énekről. Tehát az enteknek is szervesen hozzátartozott a zene a mindennapjaikhoz.

Az énekük egy teljesen más arca mutatkozott meg akkor, mikor Vasudvard ostromára indultak. A daluk lelkesítő volt, segítette őket dühük felébresztésében és egységbe hangolásában. A vonuló entek tomporukon verték az ütemet, mintha dobok lennének, *„s a dobverők dübögése, pufogása mellett magas, erős hangok éneklik lelkesen"* a hadba hívó dalt.

Hobbitok

A sok középföldi nép közül talán a hobbitok életmódjába nyerhetünk leginkább bepillantást, tekintve, hogy a Nyugatvégi Piros Könyvet, amelyből az egész kutatás merít, javarészt hobbitok jegyezték fel. Bilbó és Frodó költeményeinek nagy részét kihagytam ebből a csoportból, az ő művészetük mélyebb lelkületük, nagyobb ismereteik miatt elkülönül az átlagos hobbit muzsikától.

A hobbitok békés nép, akiknek a Nagyok népeivel, háborúskodással, különösebb természeti csapásokkal nem kellett megküzdeniük, életük derűs, kiegyensúlyozott. Ez tükröződik dalaikban is. Legjobban Pippin fogalmazta meg Minas Tirithben: *„Mi ritkán éneklünk nagyobb szörnyűségekről, mint a szél vagy az eső. S a legtöbb énekünk olyasvalamiről szól, ami megnevettet; meg persze az evés-ivásról."*

A hobbit dalokról nagyszerű forrás a Bilbó születésnapjáról szóló visszaemlékezés. Az ünnepségen trombiták, kürtök, dudák, furulyák szerepelnek. Egy rögtönzött zenekar játszott egy *„nagyon bájos, csak egy kicsit heves"* táncot, a körbehoppot. Neve alapján nyilván körtánc lehetett.

A hobbit életfelfogásra és dalra a legjobb példa az, amit Pippin és Samu énekelt a Tönkös-patakon való átkelés után: *„Hó, hó, hó! A butykosom csudajó, búbánatot elzavaró…"* Ennek a dalnak a témájával szöges ellentétben áll az, amelyet azután énekeltek, hogy Trufa és Pippin is kijelentették, hogy csatlakoznak az utazáshoz. A két hobbit külön erre az alkalomra szerezte a szöveget Bilbó hajdani úti nótájára, amelynek viszont egy törp-nóta képezte az alapját, és a dallama is változatlan volt. Elképzelhető, hogy több hobbit-dal dallama, témája a Megyében megfordult utazóktól származik, vagy hobbitok hozták messzi földekről. Bár a hobbitoknak nem volt olyan fejlett zenei kultúrája, mint például a tündéknek, mégis kitűnően alkottak verseket, dalokat maguk is. Sorsdöntő volt Bilbó rátermettsége, amikor a Bakacsinerdő pókjait ingerelte ott helyben kitalált csúfolódó dalával, s így sikerült társait megmentenie. Ugyanígy Samu is mutatott érzéket a dalok iránt, mikor megénekelte a kővé dermedt trollokat utazásuk kezdetén.

Látszik a muzsika szeretete abból is, hogy Trufa és Pippin a negyedkor elején vándor történet- és énekmondóként járták a Megyét, és mind dalaik, mind ők maguk híresek, kedveltek voltak. Igaz, maguk a történetek érdekelhették valószínűleg a hobbitokat, de a zenés előadás sokkal élvezhetőbbé tehette, hangulati többletet adhatott a mesének, és feltételezhetően jóval kevesebb sikert értek volna el pusztán az epikus elbeszéléssel.

Hogy mennyire része a hobbitok életének is a zene, azt Samu küldetésük utáni kijelentése példázza: *"Mint... a tavasz a tél után, mint a nap a leveleken; és mint minden hárfa, harsona és ének, amit hallottam valaha."*

Kép: Mordor Fekete Kapuja Nyílászáró Bt [TLV]

Emberek

Igaz, a hobbitok is az emberek népének tagjai, ám ők annyira elvonult életet éltek, hogy érdemesebb külön tárgyalni a Nagyokat. Középföldé népei közül talán az emberek használták leginkább „gyakorlati" célokból az énekeket, a zenét, ez különösen a rohírokra jellemző. Az emberek rövid életűek, épp ezért történelmüket nem őrizheti néhány öröklétű elme, muszáj regéiket dalokban tenni halhatatlanokká. Rohan birodalmában az írásbeliség sem jellemző, ezért kiemelt jelentősége van az énektudásnak mint információhordozónak: Vándor jegyezte meg, mielőtt Éomer csapatai bekerítették őket Rohanban, hogy a rohírok *„könyveket nem írnak, de sok éneket tudnak"*, tehát az ő emlékezetük és tudásuk az énekeikben él. Különös, hogy annyi évszázad után is a dalaikban őrzött csaták, személyek és jövendölések leírása még mindig pontos, változatlan, ami a későbbi korokban nem volt jellemző.

A rohírok emlékezetes küzdelméről, Minas Tirith ostromgyűrűjének megtöréséről jegyezték fel később: *„És akkor Rohan egész serege rázendített, és dalolva*

vagdalkozott, s szép és félelmetes énekszavuk a Városig elhallatszott". Ragyogóan kifejezi, mit jelenthetett e nép számára az ének. Rohanban esik említés a fegyverbe hívó dalról is, ami szintén különleges, talán csak az enteknél lehet találni ezen kívül kifejezett hadba hívó éneket, ám annak szövegéből kiderül, hogy külön erre az alkalomra szerezték, nem volt annyira általános érvényű, mint a rohíroké. És hogy milyennek tűnt a rohír ének mások számára, az kiderül Trufa memoárjából is: *„S ha valamelyik lovas fölemelte a hangját és rázendített valami harci dalra, Trufa úgy érezte, megugrik a szíve, bár nem tudta, miről szól az ének."*

Gondor embereinek életében is fontos szerepe és értéke volt az énektudásnak. Beregond, az egyik katona jellemezte így Faramirt: *„mert manapság nehezen hiszik el, hogy egy kapitány bölcs is lehet, meg járatos a hagyományokat őrző tekercsekben és énekekben".* Tehát az ő értékrendjükben is kiemelkedő az énektudás, bár itt is inkább a szöveg ismerete a fontosabb. Imrahil fejedelem bevonulását Minas Tirith védelmére így említik a krónikák: *„mögöttük hétszáz fegyveres, énekszóval, mind szálfa termetű, szürke szemű, fekete hajú",* tehát Gondor katonái se vetették meg a muzsikát.

Arnor birodalma a harmadkor végére megsemmisült, ám mégis esik róla említés: onnan származik a Versbeszedett Hagyomány, és ebben a Hagyományban maradt fenn a palantírok leírása is, amelynek ismeretével sikerült Aragornnak megvívnia Sauronnal a látóköveken át.

Van egy embernép, amelyről éppen csak megemlékeznek a Gyűrűháborúban, és vajmi keveset tudunk róluk: ők a vadonlakók. Még ez az apró, rejtett, déli nép is szorosan függött a zenétől, hangszerektől: a források arról számolnak be, hogy dobszóval jeleztek egymásnak, aminek feltétlen előnye, hogy nagy távolságra is elhallatszik, és a jeladó viszonylag rejtve, biztonságban marad.

Két híres ember énektudásáról és dalszerzéséről is megemlékezik a tündehagyomány. Az első esetben Beren, mikor Lúthientől próbál meg elszakadni, elénekli a Búcsú Dalát, amit a tündék abban a megtiszteltetésben részesítettek, hogy szavait feljegyezték krónikáikban. A másik ismert ének az, amelyet Túrin Turambar szerzett barátja halálára, címe Laer Cú Beleg, a Nagy Íj Dala.

Az emberek hétköznapjaiban is szerepe volt a különböző hangszereknek. Minden nép használt kürtöket, különösen a rohírok, akiknek óriási távolságban kellett lovas egységeket irányítani a pusztán. Gondorban is sokszor felhangzottak harangok, trombiták, amik fontos információkat közvetítettek.

A sötétség teremtményei

A gonoszság szülte teremtményeknek is volt valamicske zenei tudása, aminek eredetét igen nehéz megmagyarázni. Talán még Gollam versikéinek létét a legkönnyebb értelmezni.

Frodó visszaemlékezéseiben Gollam egy egyszerű éneke maradt fenn, amely a Gyűrűn kívüli egyetlen szenvedélyéről szól: a nyers halról. Gollam hobbit volt, nem a sötétség szülötte, ezzel magyarázhatjuk a (jelentősen korcsosult) zenei érzéket, illetve, hogy Frodó mintegy felelet-dalt is tudott neki költeni.

Az eredendően gonosz teremtmények énektudását jóval nehezebb megmagyarázni. Márpedig fennmaradtak ork énekek is, Bilbó két ilyet jegyzett fel kalandjai során: *„A koboldok énekelni kezdtek, vagy inkább károgni, az ütemet pedig lúdtalpuk csattogtatásával verték ki a földön, de minden ütemnél megrázva foglyaikat is"*, mikor a Ködhegység mélyébe cipelték őket, illetve énekeltek akkor is, mikor Bilbóék a vargok elől a tisztáson álló fákra másztak fel.

Szintén tekinthetjük éneknek a buckamanó ráolvasását, amikor Frodót és társait fogságba ejtette, bár akkor a cél varázslás volt, mégis a kántálás is a zene egy korcsosult változatának tekinthető.

Tehát, ha a tündék korábban említett elképzelése igaz, és csak a lélekkel rendelkező lények képesek szóval szólni vagy énekelni, hogyan tudhatnak az orkok vagy a buckamanók dalolni, mikor lélekkel nem bírnak? Erre egy lehetséges válasz lehet, hogy a dalok valamilyen módon Melkor énekének rút megnyilvánulásai, vagy Melkor az átalakításukkor saját lelkének egy részét helyezte beléjük, és ez szólal meg ilyenkor – természetesen itt nem a Gyűrűhöz hasonló erőfelosztásról van szó.

A fentiek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Tolkien világának népei szorosan függtek a zenétől, életük részét képezte, emlékezetük élt benne, reményt merítettek belőle történelmük fordulópontjain.

Források:

J. R. R. Tolkien: *A hobbit*
J. R. R. Tolkien: *A Gyűrűk Ura*
J. R. R. Tolkien: *A szilmarilok*

A rovatot összeállította: Tóth Gergely (Alyr)